

Відгук
офіційного опонента
на дисертацію **Данилюк-Терещук Тетяни Ярославівни**
«Міфокритичний дискурс демонологічної образності
в літературі українського романтизму»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук зі спеціальності
10.01.01 – українська література

Наукові дослідження доби утвердження штучного інтелекту змушують особливо уважно і послідовно триматися гуманістичного образу, образу часто прихованого в глибинах особистого, національного і загальнолюдського. І якщо здобутки «цифрового» етапу розвитку інформаційного суспільства намагаються знівелювати усе національне та особисте, перевести людське життя у єдиний віртуальний, глобальний вимір, надзавданням гуманітаристики стає опрацювати і зберегти Людину в її багатовимірності. Саме в контексті таких сучасних реалій бачимо актуальність мети, яку собі ставить автор дисертації «Міфокритичний дискурс демонологічної образності в літературі українського романтизму» Тетяна Данилюк-Терещук. А, якщо врахувати, що лише у 2017 році відбулися захисти щонайменше двох дисертаційних праць, певною мірою дотичних до актуалізованої теми (йде мова про дисертації Вікторії Кметь «Архетип відьми в українській літературі XIX–XX століття» та Жанни Янковської «Фольклоризм української літературної прози доби романтизму»), то можемо стверджувати високу активність сучасних досліджень на полі взаємин фольклору та літератури, особливо на рівні «генетики» образотворення із «урахуванням відповідної специфіки авторського мислення та одночасним залученням фольклорного й етнографічного матеріалів».

На окрему увагу заслуговує міфокритична методика (мета якої, за означенням авторки – «відкривати глибинні прошарки твору, адже усі найглибші дискурси закорінені в міфах» с.16) – «магістральний метод дослідження», цілком вмотивованими і системно зорганізованими стали архетипний аналіз, рецептивний підхід, елементи гендерної критики і «культурно-історичний підхід», який обґрунтовано застосовують до загальної характеристики епохи романтизму.

Структура дисертації має свою логіку: у першому розділі «Вивчення естетики і поетики романтизму на засадах міфокритики» – від еволюції інструментарію («Становлення європейської міфокритики»), через пояснення світоглядного і науково-дослідницького взаємовпливів («Український романтизм і розвиток фольклористики») – до спроби оцінки здобутків явища в синхронному вимірі («Народна міфологія у світогляді романтиків»). Другий розділ «Нижча міфологія у творах романтиків» містить аналіз образів відповідного пласту в літературних текстах, а розділ третій «Гендерні параметри демонологічної образності в літературі романтизму» відповідно до актуалізованого змісту побудовано за дуальним принципом.

Дисертація Т. Данилюк-Терещук пов'язана із науковим напрямом роботи кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (тема «Українська література: традиції і сучасність»). Тему схвалено належним чином.

Найбільш істотні наукові результати та спостереження. Автор дисертації успішно здійснила спробу окреслити український сегмент у формуванні європейського міфокритичного дискурсу; у роботі проаналізовано образи народної демонології в аспектах архетипної теорії; досліджено специфіку моделювання образів (вовкулаки, мерців, відьми, чорта); контекстуалізовано архетипи русалки, мерців, вовкулаки в межах фольклорного, етнографічного та літературного матеріалів; означено вплив фольклору на формування системи поглядів на народну демонологію в українському письменстві доби романтизму; обґрунтовано гендерну основу архетипних образів народної демонології (на прикладі постатей відьми і чорта); узагальнено досвід застосування міфокритичного підходу щодо вивчення демонологічної образності а також систематизовано за персонажним критерієм літературні тексти періоду українського романтизму; подано власне розуміння проблеми взаємодії уснопоетичної та авторської традицій (в межах відповідного періоду);

На підставі системної роботи Т. Данилюк-Терещук одержала такі **нові факти**:

- вперше в українському літературознавстві здійснено комплексний аналіз функціонування, інтерпретації та ретрансляції демонологічних образів (русалки, мерців, вовкулаки, чорта, відьми) у текстах періоду українського романтизму;
- введено до наукового обігу розгляд малодосліджених текстів крізь призму аналізу функціонування демонологічних персонажів («Втоплениця» Х. Купрієнка, «Вовкулака» С. Александрова; «Самоубийця. Повесть. Из рассказов путешественников» і «Приказ с того света. Повесть» О. Сомова).
- виявлено архетипний зміст і подано психоаналітичне тлумачення обраних для аналізу демонологічних образів;
- встановлено трансформацію демонологічних образів у процесі переходу з усної до писемної традиції.

Відзначимо, що теоретико-методологічну базу рецензованої роботи представлено цілісно і повно. Автор дисертації у I розділі чітко і аргументовано формулює своє розуміння експлікації «наукового феномену міфу» (Фрідріх Шеллінг, брати Грімм), здобутки «міфологічної школи», принципи міфознавства (за Едвардом Тайлором), експлікує принципи магічного мислення антрополога Джеймса Фрейзера; розглядає міф як передумову художньої творчості в контексті методології міфокритичного аналізу (за Нортропом Фраєм). Залучені до формування «інструментарію» дослідження французька соціологічна школа XIX - поч. XX ст. (Еміль Дюркгайм та Люсьєн Леві-Брюль), структураліст Клод Леві-Строс з його структурою міфу, відзначено вплив теорії Зигмунда Фрейда на розуміння «першооснови міфу, яка закорінена у сфері підсвідомого» та стверджено важливість для дисертаційної експлікації психоаналізу Карла Густава Юнга з його архетипними образами. Не менш

важливою для утвердження методу є психоаналітичність Мірчі Еліаде. Не залишила поза увагою автор дисертації і відому полеміку щодо праці Г. Грабовича про Шевченка. У контексті методологічної еволюції інструментарію постало дослідження Оксани Забужко «Шевченків міф України» і лаконічно анований у формі переліку ряду дослідників сучасний стан явища: «з кінця 1990-х українське літературознавство починає активно застосовувати міфокритику до різних об'єктів літературного процесу».

Автор цілком слушно простежує тенденції використання, творчого засвоєння усної традиції у текстах українських романтиків, логічно робить висновок про розвиток міфокритичного дискурсу, що «спонукає тлумачити фольклоризм українського романтизму як період універсалізації й психологізації міфів, що стають місткими архетипними образами для літературної творчості». Тетяна Данилюк-Терещук порушує проблему взаємин літератури і фольклору, розглядає «два теоретичні напрямки досліджень взаємовпливів фольклору і літератури» у сучасній науці, робить висновок про те, що «можемо говорити про різні методи й форми використання в художньому тексті фольклорних матеріалів: цитування, імітацію, стилізацію, творчу модифікацію чи трансформацію». Автор розглядає «основні умови виникнення романтичної течії в українській гуманітаристиці 20-60-х рр. XIX ст. в слов'янському та західноєвропейському контекстах», пробує «визначити роль міфологічної теми в історії української фольклористики та літератури».

Цілком доречно автор дисертації оглядає перші спроби класифікацій та періодизацій українських фольклористів-романтиків, акцентує увагу на поєднанні усвідомленого зв'язку фольклору та літератури, національної специфіки у «наукових трактатах» М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, Я. Головацького. Окремо треба відзначити концептуальний аналіз праці П. Куліша «Записки о Южной Руси (1856-1857)». Авторка залучає уривки з епістолярію, що безумовно додає переконливості актуалізованим аргументам при аналізі «фольклорно-етнографічних нарисів» А. Свидницького крізь призму поглядів дослідника на народні уявлення про походження людини, тварин тощо. Варта уваги і думка наприкінці першого розділу щодо уваги дослідників до співвідношення «вищої» та «нижчої» міфології, останній з цих типів, – більш пов'язаний із міфологічними уявленнями про навколишній світ.

У II розділі «Нижча міфологія у творах романтиків» Тетяна Данилюк-Терещук встановлює «Літературний еквівалент народної демонології» і акцентує увагу на національній мотивації «преромантичного інтересу до народної творчості», особливостях мовного оформлення українських текстів «означеного періоду», питанні прозових російськомовних текстів українських романтиків. Автор спостерігає за «олітературненням фольклорного матеріалу», яке на її думку стало «початком у формуванні художньої прози, що повновладно запанувала в національному письменстві з 30-х років XIX ст.».

Окрему значну увагу авторка звернула на Г. Квітку-Основ'яненка як «знавця народної культури», який залишив фактологічно місткі записи, а художня його спадщина – «немислима поза фольклорним контекстом». Дисертант керується думкою М. Возняка про те, що «творчість Г. Квітки вповні відображала

ідеологію романтизму (була зорієнтована на народне життя)», та опирається на сучасну дослідницю Я. Вільну, яка доводить, що, якщо ми відмовимося від сприймання Г. Квітки як сентименталіста, тоді зможемо побачити те, що «міфи, філософія релігії, вірування – усе це прерогатива романтизму». **Постає думка для дискусії:** обсяг дисертаційного тексту, в якому проявлено увагу до прози Г. Квітки-Основ'яненка, можливо навіть дає підстави для твердження про романтичне начало у творчості цього письменника. Врешті автор дисертації прямо про це не вказує, зупиняється більше на міфокритичному дискурсі.

Відзначимо цікаві спостереження про те, що «герої Квітчиних оповідань, які не дотримуються традиційної норми, потрапляють у межові ситуації (Нечипір - «Мертвецький великдень», Хома Масляк – «От тобі й скарб», Микита Забрюха – «Конотопська відьма») і цілком слухну думку, що «демонологічне у Г. Квітки стає засобом сатири, «кривим дзеркалом» у відображенні дійсності... з дидактичною метою»; важливим бачимо аналіз здобутків О. Сомова як письменника, що обґрунтовує необхідність звернення у художній творчості до народних джерел; значна увага у тексті дисертації до питання «М. Гоголь і народна творчість», зокрема зацікавлення етнографічними деталями, поясненнями, описами тощо. Авторка розглядає ряд прозових текстів М. Гоголя як проявлення народної демонології у контексті «обрядових дійств і народного календаря», робить спостереження, що «в міфосвіті «Вечорів на хуторі...» всі сюжетні колізії розв'язуються завдяки втручанням нечистої сили (...)» і формулює логічний висновок про те, що М. Гоголь – «зачинатель традиції екзотичного фольклорно-фантастичного оповідання».

Т. Данилюк-Терещук звертається до «Русалкової теми» в європейській традиції, а, коли йде мова про український текст - пропонує розгляд образу русалки уже і в поезії, і в прозі, відзначаючи риси процесу «олітературнення «русалкової теми». Серед дослідників та популяризаторів «русальних вірувань» автор називає та експлікує окремі особливості доробку спершу М. Костомарова, далі – І. Срезневського, М. Максимовича, М. Маркевича, М. Гоголя, О. Сомова. Т. Данилюк-Терещук простежує генезу актуалізації образу русалки в українській літературі: балада «Рибалка» П. Гулака-Артемівського, поезія «Заманка» Л. Боровиковського, балада «Жулин і Калина» І. Вагилевича. Варто відзначити цікавий текстовий аналіз проявлення і синтезу фольклорних мотивів, який пропонує авторка при розгляді текстів «Русалки» М. Маркевича і «Мани» М. Костомарова, увиразнюючи свою думку коментарями К. Г. Юнга щодо психології «жіночої істоти».

Окремо розглядає авторка образ русалки у текстах Т. Шевченка «Причинна», «Русалка», «Утоплена», подано цікаве спостереження не лише за рисами розвитку фольклорного мотиву, моральними цінностями, але й за рисами розвитку психології персонажа, актуалізовано цікавий погляд на особливості творення міфологічного часу в межах конкретного тексту, поєднання профанного і сакрального як вияв «міфологічної світобудови», чи спостереження авторки за переходом у русальний міфопростір хлопця-рибалки (балада «Утоплена»), що разом з усім дає підстави для мотивації висновку про те, що Т. Шевченко «наповнює демонологічний образ якісно новим змістом».

Автор дисертації зазначає, що «традиційні народні сюжети байдужі до зовнішнього вигляду своїх героїв; тут відсутня портретна характеристика; немає пейзажів та змалювання внутрішнього світу персонажів» – вважаємо, що це твердження можна дещо уточнити, оскільки тексти усної народної словесності моделюють зовнішні ознаки персонажа сугестивним чином, називаючи героїню красивою без навмисного уточнення конкретних рис, що, як відомо, залучає увагу реципієнта до співтворчості.

Переконливі, логічні і вмотивовані елементи текстового аналізу Гоголевої «Майської ночі» – авторка представляє чудові зразки міфокритичного аналізу, вміння відшукати мотиви і пояснити стилетворчі домінантні-деталі у часто заплутаному, хитро сплетеному, фантастичному сюжеті; майстерним є і порівняльно-паралельний до попереднього аналіз «Втоплениці» Х. Купрієнка. Авторка «виткала» не менш елегантну «тканину» міфокритичного аналізу і на матеріалі «Русалки» О. Сомова: сюжетні колізії, їх мотивація, демонологічна характеристика персонажів, деталі сакрального світу і образна рецепція на перехресті літератури, фольклору та світоглядних концептів міфопростору. Відзначимо цікаві авторські спостереження щодо запозичення «фольклорних» функцій для літературної русалки, їх вмотивованість і опертя на народні традиції, пояснення з т. зору вірувань. Детальний аналіз дав підстави авторці для виокремлення 14-ти фольклорних ознак літературного образу русалки.

Т. Данилюк-Терещук системно розглядає онтологічні проблеми життя і смерті в контексті сприймання фольклорної амбівалентності образу мерця, розглядає художні деталі та пояснює особливості функціонування в українській романтичній прозі фольклорного сюжету «прихід мертвих наречених», вказуючи при цьому на стан опрацювання означеного явища в поетичних текстах. Відзначимо переконливий розгляд образу вовкулаки як одного із найдавніших демонологічних образів, пов'язаного із «перебуванням людини на перетині добра і зла». Передумови формування цього образу автор обґрунтовує в «звичаєх неврів, які жили у верхів'ях Дніпра, Прип'яті та Південного Бугу у IV-V ст. до н.е.» (Історія Геродота), в ознаках мілітарно-сакрального культу воїна з цікавими заувагами, наприклад, щодо «перетворення князя-чародія у вовка» (за «Словом про Ігорів похід»), чи спостереженнях за фантастичними ознаками розбійника-лицаря Гаркуші, чи за літературною історією вовкулаки у казці «Оборотень», де автор вдало залучає аналіз функцій казкового героя (за Володимиром Проппом). Влучним видається авторський погляд на мотив помсти ображеного чаклуна, опис переміни чарівника на вовка, функції замовляння при цьому. Імпонує те, що автор дисертації обережно висловлює свою думку, часом сумнівається в автентичності матеріалу; намагається реконструювати моделі ідейно-естетичних джерел літературної творчості, моделює нарративні особливості тексту, укладає логіку актуалізації та контамінації демонологічних мотивів, їх залежності від народних традицій та звичаїв (на прикладі поеми «Вовкулака» С. Александрова).

В центрі уваги III розділу – два гендерно полярні образи, які «перебувають на межі профанного і сакрального світів». Авторка опирається на цілу плеяду дослідників питання (від XIX ст. – до наших днів), заглиблюється в історію

цього поняття аж до часів княжих, детально описує етнографічні ознаки персонажа. «Хоча літературна історія української відьми й розпочинається образом Кумської Сивілли в «Енеїді» І. Котляревського, все ж особливого «статусу» чаклунці надав перший прозаїк української літератури – Г. Квітка-Основ'яненко». Т. Данилюк-Терещук звернула увагу на «надзвичайно цікаву проблему – як народні вірування / «забобони» формують суспільну свідомість» (на прикладі «Конотопської відьми») «визначальною характеристикою «Конотопської відьми» Г. Квітки-Основ'яненка є відчуття незвичності» (дивності)».

Надзвичайно скрупульозно автор дисертації опрацьовує «мотиви перевтілення відьми у живі істоти та неживі предмети» і зазначає, що «набір відьомських метаморфоз в українській демонології – один із найповніших», використовує як ілюстрації перевтілень власні фольклорні записи. Авторка вивчає міфологічні уявлення, числову символіку та ритуальні деталі у повісті «Конотопська відьма», аналізує повість «Київські відьми» О. Сомова. Цікавим є зіставний міфокритичний аналіз текстів народної казки «Івасик Телесик» і оповідання «Відьма» Г. Квітки-Основ'яненка. Сюжетні колізії «Вечорів на хуторі біля Диканьки» та «Вія» М. Гоголя стають матеріалом для спостережень автора крізь призму актуалізації демоногічних ознак відьом, їх метаморфоз. Вдало актуалізовано паралелі літературних текстів із казками «Про парубка і відьму», «Відьма і дяк». Не менш переконливими є і міркування авторки щодо відьмацьких рис у тексті оповідання «Закоханий чорт» О. Стороженка. Цілком вмотивовано автор ставить собі завдання – дізнатися, «наскільки українські прозаїки першої пол. ХІХ ст. вловили й виразили в своїх творах дух міфологічного сприйняття й народної естетики в зображенні нечистого». Вдалим і доречним бачимо огляд різних підходів до визначення поняття цього образу. Особливо відзначимо аналіз ланцюгових перемін в оповіданні О. Стороженка «Закоханий чорт», позитивно, що автор глибоко відчитує образи, спостерігає за образами-константами, бачить пряму і зворотню метаморфози, відчуває особливості інверторів, кризову і критичну ситуації, які і зумовлюють переміни, робить висновки, «що під враженням архаїчних уявлень у художньому просторі митця (О. Стороженка – Р. К.) міфологічний образ набуває нового семантико-функціонального змісту», а митець здійснює «олітературнення міфологічного матеріалу», бо «парадокси архетипної образності полягають в тому, що відкриття суттєвих відмінностей жіночої і чоловічої психіки належать лише науці ХХ століття». У майбутніх дослідженнях бачимо перспективи міфокритичного опрацювання текстів українського романтизму у розрізі шкіл українських романтиків, чи зіставного генологічного аналізу.

Окрім уже викладених міркувань про різні аспекти дисертаційної роботи – кілька зауважень і запитань до Тетяни Ярославівни Данилюк-Терещук:

1. Чи розрізняє автор використані у роботі терміни *метаморфоза*, *перетворення*, *перевтілення*, якщо – «так», то за якими ознаками? Що позначає термін «*матриця перевтілення*» (с. 5)? Чи відомий авторці термін

інвертор у зв'язку із перемінами образів (напр. *кочерга, мітла, ступа, терниця, рогачі, веретено*)?

2. У тексті роботи позначено різні хронологічні періоди. Зокрема, мета дослідження передбачає «міфокритичну систематизацію образів народної демонології у творах української літератури першої половини XIX ст...», а об'єкт дослідження – «твори українських письменників XIX ст.». Цікавим для розгортання міфокритичного аналізу був би ширший контекст не лише прозових, а ще й інших віршованих (ліричних, ліро-епічних), можливо, навіть драматичних (відсутність чи прихованість демонологічних образів теж варта пояснення і уваги), текстів.
3. Предмет дослідження – демонологічні образи «на перетині усної і писемної (літературної) традицій та в контексті українського романтизму» – чи є у автора власне визначення демонологічних образів (русалка, мерці, вовкулака, відьма, чорт)?
4. Що дає підстави аналізувати тексти Григорія Квітки-Основ'яненка у межах літератури українського романтизму?
5. Автор захоплено керується змістовою доцільністю викладу своїх міркувань за допомогою цитування положень інших дослідників питання, при цьому, на нашу думку, варто б враховувати історико-біографічний контекст (наприклад, ряд вчених у порядку їх цитування на с. 34 – 35: Ю. Соколов – за твердженням самої ж авторки - 40-ві рр. XX ст.; Дж. Кокк'яра – друга пол. XX ст.; Р. Кирчів – наші часи; Олександра Бріцина – наші часи; М. Костомаров – XIX століття; П. Куліш – XIX століття). Це швидше побажання, яке продемонструє читачеві чіткіше усвідомлення хронологічного контексту.
6. Часом трапляються мовні хиби, технічні огріхи набору, форматування тексту (інтервали перед/після абзаців), які назагал не зменшують позитивного враження від дисертації. Звернемо увагу на такі: у назві І розділу – пропуск літери у слові «поетики роматизму» с. 22; «Ослухатися такого наказу не можна,...» с. 97; вживання пасивних конструкцій: «...сюжет розгортається О.Сомовим в повісті «Самоубийця.»» с. 97; «...чаклуна, який у вовчій подобі помщається за нанесену кривду,...» с. 105, «Фольклорні сюжет такого плану розгортаються...» с. 105; займає особливе місце; заставляє с. 110; «на скільки було пущено людину вовком с. 111; тощо. Ні у СУМі, ні у «Словнику української мови» Б. Грінченка не вдалося знайти значення слова **ТРЮКАРСТВО** (с. 102), тому цікаво з'ясувати значення цього авторського неологізму.

Однак актуалізовані зауваження треба сприймати швидше як побажання чи уточнення до цікавого авторського погляду на об'єкт дослідження. Висловлені запитання стосуються окремих аспектів дисертаційної роботи, термінологічних уточнень і не применшують загалом цілісного позитивного враження. Окрім того, елементи дискусії важливі та неминучі за умовами наукової комунікації.

Автореферат відображає головні положення дисертації, основний зміст якої викладено у восьми основних і трьох додаткових публікаціях. Дисертаційна робота Тетяни Данилюк-Терещук – завершене самостійне наукове дослідження,

достатньою мірою апробоване, виконане на високому фаховому і методологічному рівні. Висновки роботи – чіткі і вмотивовані. Результати містять наукову новизну і мають теоретичне та практичне значення.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим нормам

Усе це дає підстави вважати, що дисертаційна робота «Міфокритичний дискурс демонологічної образності в літературі українського романтизму», подана на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, відповідає вимогам, які встановлено у «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015р., № 567 від 27.07.2016 р.), щодо кандидатських дисертацій, тож автор дисертації - **Тетяна Ярославівна Данилюк-Геренчук** – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:

кандидат філологічних наук, доцент,
декан факультету культури і мистецтв
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Р. О. Крохмальний

П.С. [С] Крохмальний
ПІДТВЕРДЖУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Принципальський національний
університет ім. Василя Стефаника
№ 03.02-05/81
20 18